

НАВЧАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД ЯК МЕТОДИЧНИЙ ЗАСІБ ДЛЯ ЗАСВОЄННЯ НОРМ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Г.М. Каленчук

Статья посвящена проблемам перевода как методического способа, используемого для усвоения студентами норм украинского языка.

Ключевые слова: интерференция, композиция оригинала, стилистическая эквивалентность, трансформация иллюзорная, локализованная, глоссарий

Стаття присвячена проблемам перекладу як методичного засобу, який використовується для засвоєння студентами норм української мови.

Ключові слова: інтерференція, композиція оригіналу, стилістична еквівалентність, трансформація ілюзорна, локалізована, глосарії

The article deals with problems of translation as a methodical way used for learning Ukrainian by the students.

Key words: interference, original composition, stylistic equivalence, transformation illusive, localized

Постановка проблеми. Студенти нашого вузу перебувають у середовищі з яскраво вираженою російсько-українсько-татарською трьохмовністю.

З раннього дитинства всі вони вживають поряд із своєю рідною (українською, татарською) ще й російську мову. Близькість російської і української мов допомагає успішно розв'язувати різноманітні навчально-виховні завдання.

Дещо складніша справа у формуванні навичок мовлення. Пасивні форми мовленнєвої діяльності – слухання і читання, як правило, ніяких труднощів не викликають незалежно від того, яку з двох мов доводиться сприймати.

Але того, щоб кожен студент (а тим більше, якщо в вуз прийшов, не пройшовши курс вивчення української мови, а це буває здебільшого) бездоганно оволодів виражальними засобами української мови, досягти непросто: близькість мов спричиняє до змішування фактів, характерних для кожної з них, адже, крім подібних, у них є й відмінні, специфічні явища.

Інтерференція явищ близькоспоріднених мов інколи може привести до серйозних непорозумінь (наприклад, при змішуванні так званих омонімів: питати – пытать; кривий – кривой і ін.). Та частіше спостерігається, що відхилення від норм мови, на якій здійснюються контакти, призводять до помітного спотворення змісту, а тому й здаються несуттєвими, не привертають до себе уваги, внаслідок чого виникає те, що прийнято називати мовним суржилом: неусвідомлене змішування елементів двох мов. Вправою, яка сприяє засвоєнню норм обох мов, а де можливо – і третьої, є переклад.

Щоб перекласти текст, треба висловити точно і повно засобами однієї мови те, що вже висловлено засобами іншої мови, в нерозривній єдності змісту і форми. При виконанні цього виду роботи зберігаються зміст і композиція оригіналу, вся увага зосереджується на мовних засобах. Вправа ця нелегка: вона вимагає від людини складної розумової діяльності. Вона повинна знайти у мові, якою робиться переклад, виражальні засоби, адекватні засобам оригіналу, вибрати з помітних ті, що найбільше надаються для висловлення саме цього змісту, щоб отримати не тільки змістову, але й стилістичну еквівалентність висловлювання.

Вибирати відповідники з багатого арсеналу засобів іншої мови непросто. Найбільша трудність, але й найбільша навчальна цінність цієї роботи в тому, що вона вимагає постійно переключатися з мови на мову, систематично використовуючи двомовні словники. Завдяки цьому у свідомості виконавців чітко диференціюються явища, відмінні в обох мовах. Треба звернути увагу на три категорії відповідників:

- 1) еквіваленти, що встановилися внаслідок тотожності зображуваного, а також усталені вирази в обох мовах;
- 2) варіантні і контекстні відповідники;
- 3) всі види перекладницької трансформації.

Якщо норма з цих груп відповідників особливих труднощів не становить (при потребі можна обмежитись перевіркою за словником), то друга і третя вимагають творчого підходу, пошуку. Це стосується не тільки далеких одна від одної, але і таких близьких мов, як українська і російська. Саме при перекладі із споріднених мов виникає ряд специфічних труднощів. Досвідчений майстер

перекладу М. Т. Рильський писав, що в певному розумінні важчі якраз переклади з близьких мов, оскільки „в’яже тут саме оця близькість мов, оця спокуса можливості перекладати слово в слово – можливості часто ілюзорної” [4, с. 214].

Сказане стосується не тільки професійного, а і навчального перекладу. У них лише цілі різні (в навчальному – одержання адекватного тексту на іншій мові – засіб удосконалення мовних навичок перекладача), але майже ідентичні шляхи досягнення їх, майже тотожний процес виконання поставлених завдань.

Мета статті. Навчальний переклад – дуже поширений засіб удосконалення мовних навичок. Зумовлене це передусім тим, що така вправа повністю відповідає сучасним поглядам на розвиток мовлення шляхом свідомого застосування різноманітних лексико-фразеологічних і граматичних засобів у процесі активної мовленнєвої діяльності. Вона з успіхом може бути застосована і для створення проблемних ситуацій, для надання навчальному процесові пошукового характеру. Прагнучи яконайточніше зберегти стилістичну специфіку, колорит висловлення, перекладач проводить відбір лексичних і граматичних засобів, здійснюючи таким чином стилістичний експеримент, який є одним з найефективніших шляхів розвитку мовлення і вдосконалення чуття мови.

Позитивною рисою є те, що переклад – вправа не локалізована, не на певне правило, вона вимагає аналізу, диференціації і комплексного застосування усіх без винятку мовних засобів.

Однак дидактичні можливості перекладу використовуються ще не повністю.

Так, працюючи зі студентами, викладач підбирає тексти на відповідну орфограму, але переклад має дуже широкі можливості розвитку мовлення. Тому для студентів заочного відділення для контролю знань обов’язково вводиться переклад тексту з російської мови на українську і навпаки (до 250-300 слів).

Для оптимального використання можливостей перекладу необхідно з’ясувати такі питання: Під час опрацювання яких тем ця вправа є найбільш необхідною? Який навчальний ефект може дати її застосування у кожному конкретному випадку? Який дидактичний матеріал виявиться необхідним для досягнення тієї чи іншої мети? Які є способи виконання перекладу і коли доцільно застосувати кожен з них?

Переклад, безумовно, може бути застосований в роботі над усіма розділами, але важливість його для різних тем неоднакова.

Лексика: а) Необхідно засвоєння семантичної еквівалентності різних за походженням слів: *людина – человек, чоловік – муж, мужчина; тиждень – неділя, неділя – воскресенье; наступний – следующий, червоний – красный; захоплено – восторженно і ін.*

б) розбіжність, здавалось би, тотожних лексем

рос.	укр.
<i>относиться</i>	<i>відноситься, ставиться, належати</i>
<i>захватывающее, увлекательно, упоительно</i>	<i>захоплююче</i>
<i>долг</i>	<i>борг, обов’язок</i>
<i>виноват, должен</i>	<i>винен</i>

в) наявність міжмовних омонімів, що можуть мати й антонімічне значення:

уродливый – вродливий

г) відсутність прямих лексичних еквівалентів:

железная дорога – залізниця

книжный магазин – книгарня

Заслугує уваги і різниця в сполучуваності слів:

считать полезным – вважати корисним,

считать до десяти – лічити до десяти,

длительное путешествие – довга мандрівка,

долгие годы – довгі роки,

длинная дорога – довга дорога;

в лексичному складі аналогічних за значенням фразеологізмів:

принимать участие – брати участь

броситься в глаза – впадати в очі;

труднощі в доборі семантично рівноцінних фразеологічних висловів:

безделье портит человека – без діла псується сила;

визгу много, а шерсти нет – багато дива, та мало млива.

Особливо цінний той переклад, коли студенти з-поміж багатьох можливих відповідників (а такими, як правило, буває синонімічний ряд) вибирають якийсь один, порівнюючи різні варіанти перекладу.

У процесі роботи над засвоєнням української мови як другої велику роль відіграє усвідомлення закономірних фонетичних і морфологічних відмінностей.

хлеб – хліб *дрожать – дрижати*
сено – сіно *чернобровий – чорнобровий*
синий – синій *четкий – чіткий*
материалистический – матеріалістичний
фотографировать – фотографувати
завизировать – завізувати

Доцільно закріплювати орфограми у разі суттєвої відмінності:

Правопис **роз-** в українській мові і **роз-, раз-, рас-** – в російській мові.

Правопис закінчень у дієслів:

сидишь – сидиш,
пишешь – пишеш і інші.

Навчальний переклад доцільно застосувати і при вивчанні морфології.

У іменника:

Категорій роду (тополь – тополя, степь – степ)

Числа (дверь – двері, мебель – меблі і інші.)

Невідмінюване слово іншомовного походження:

черный кофе – чорне кофе.

Власних назв:

солнечный Тбилиси – сонячне Тбілісі.

Відмінка:

пальто (неиз. в рос.) – пальт(а) зміна в укр. мові

кличної форми: *Ольго Петрівно, Ганно, Маріє, Петре.*

Саме в процесі перекладу такі явища стають об'єктом уваги, запам'ятовуються, що сприяє заповіганню багатьох граматичних помилок.

Є ще інші відмінності:

В утворенні і відмінюванні форм ступенів порівняння:

выше ростом – вищий на зріст.

В відмінкових закінченнях:

в далеком прошлом – у далекому минулому,
на далеком острове – на далекому острові.

Вживання в укр. мові двох форм майбутнього часу: *буду читати і читатиму*, в рос. – однієї;

В дієсловах:

одержу победу – переможу,
ответят – дадут відповідь;

Відсутність дієслів на **-но, -то**: *подписанный – підписано*;

В сполучниках – відсутність відповідних **так, как**;

В частках: вживання **ли і чи**.

В синтаксисі:

Вимагають передусім постійного зіставлення словосполучень з керуванням:

благодарить кого – дякувати кому;
упрекать кого – дорікати кому;
тетрадь по математике – зошит з математики;
заботиться о результатах – турбуватися про результати;
прийти в девять часов – прийти о дев'ятій годині;
принести благодарность – скласти подяку;
принести вред – завдати шкоди;
нуждаться в помощи – потребувати допомоги;
заслуживать внимания – заслуговувати на увагу, бути вартим уваги;
оставить под вопросом – залишити нерозв'язаним;
приняться за работу – взятися до роботи (до праці);
вииду того, что – через те, що..., незважаючи на те, що..., з огляду на те, що...;
вииду вышеизложенного – зважаючи на викладене, з огляду на викладене вище;
это вызывается тем, что – це викликається тим, це залежить від того,
це спричиняється тим, це має свою причину в тому.

Переклад як комплексна вправа знаходить застосування на практичних заняттях, які узагальнюють, систематизують вивчене, адже саме тут доводиться активізувати знання і вміння.

Сфера застосування навчального перекладу досить широка.

Сприяючи кращому засвоєнню обох мов і запобіганню їхнього змішування, він може стати суттєвим фактором підвищення ефективності навчання.

Зіставлення явищ двох мов у процесі перекладу допомагає з'ясувати такі питання, як походження і розвиток мов (*медведь – ведмідь, ладонь – долоня*), відображення у мові специфічних умов життя кожного народу, розширити лінгвістичний кругозір студентів. Така робота сприяє вихованню студентів в атмосфері дружби і взаєморозуміння, сприяє повазі до слова, культури народу.

Художній переклад – це творчий процес. Він забезпечує передачу іншою мовою не лише інформації, що міститься в тексті, а його ліризму, національної мелодики, ритмічної й інтонаційної будови, тобто новий текст повинен якнайповніше відповідати оригіналу.

Він повинен бути знаряддям спілкування між народами, знаряддям поширення передових ідей і обміну культурними цінностями, знаряддям зміцнення і зросту інтернаціональної свідомості.

Великого розмаху набула перекладацька справа у нашій країні. Ми маємо, наприклад, у сучасному перекладі українською мовою твори О. Грибоєдова, І. Крилова, О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, В. Маяковського, М. Тихонова, О. Твардовського, О. Прокоф'єва, В. Шекспіра, І.-В. Гете, Г. Гейне, В. Гюго, Вольтера, Петефі, А. Міцкевича, Ю. Словацького, А. Навої, Ш. Руставелі, Сулеймана Стальського, Джамбула Джабаєва, Янки Купали, Якуба Коласа, М.Танка та ін. Українською мовою читаємо твори Луї Арагона, Пабло Неруди, Назима Хікмета.

Досягненням сучасної культури є видання російською мовою багатотомних зібрань творів Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Стельмаха, О. Гончара та ін.

У процесі аналізу варто звернути увагу студентів на те, що П.Грабовський в основному добре передав пафос славного „Послання”. Проте окремі слова звучать трохи незвично, а саме: „прокине” в значенні „пробудить”, наголос у слові „меча” та ін. Переклад Л.Первомайського ближчий за змістом, за словниковим складом до оригіналу, точніше відтворює його форму. Але і він не зовсім точно передає деякі влучні вислови О.Пушкіна („храните гордое терпенье”, „разбудит бодрость и веселье” та ін.). Перекладач вжив маловживаний наголос „злигодень”, є й стилістичний недогляд (майже поряд стоять слова „постане” – „настане”).

Для спостережень над художніми перекладами прозових творів можна порекомендувати уривки з роману М.Островського „Как закалялась сталь” [3, с.221]:

Здесь край городка. Тихо и грустно. Легкий лесной шелест и весенняя прель возрожденной земли. Здесь мужественно умирали братья для того, чтобы жизнь стала прекрасной для тех, кто родился в нищете, для тех, кому самое рождение было началом рабства.

Рука Павла медленно стянула с головы фуражку, и грусть, великая грусть заполнила сердце.

Самое дорогое у человека – это жизнь. Она дается ему один раз, и прожить ее надо так, чтобы не было мучительно больно за бесцельно прожитые годы, чтобы не жег позор за подленькое и мелочное прошлое и чтобы, умирая, мог сказать: вся жизнь и все силы были отданы самому прекрасному в мире – борьбе за освобождение человечества.

У перекладі цей уривок звучить так:

Тут околиця міста. Тихо й сумно. Легкий лісовий шелест, весняна пріль відродженої землі. Тут мужньо вмирали брати, щоб життя стало прекрасним для тих, хто народився в злиднях, для тих, кому саме народження було початком рабства.

Павло поволі стягнув з голови кашкет, і смуток, великий смуток заполонив серце.

Найдорожче в людини – це життя. Воно дається їй один раз, і прожити його треба так, щоб не було нестерпно боляче за безцільно прожиті роки, щоб не палила ганьба за підленьке і дріб'язкове минуле і щоб, умираючи, зміг сказати: все життя і всі сили були віддані найпрекраснішому в світі – боротьбі за визволення людства.

Після порівняння текстів доцільно поставити перед студентами таке питання: 1. Які твори – поетичні чи прозові – перекладати легше? 2. Що найбільше зазнає змін при перекладі прозових текстів у межах близькоспоріднених мов – лексика, словотвір чи синтаксична будова речення? 3. Якою мірою вдалося перекладачеві передати настрій, внутрішні порівняння героя – людини нового суспільства?

Під час виконання вправ-перекладів необхідно звернути увагу на те, що художній переклад має бути не дослівним. Однак він повинен передавати зміст, образотворчу систему оригіналу, наприклад: „Лет до ста расти нам без старости” – „Нам расти сто лет, жити, не старить” (В.Маяковський) [2, с. 267]. Не перекладаються дослівно і фразеологічні звороти, старослов'янзми, деякі художньо-зображальні засоби. Студенти можуть переконатися в цьому, зробивши за допомогою „Українсько-російського і російсько-українського словника” переклад фразеологізмів (рос.: *бывает, что медведь летает* – укр.: *буває, що й муха чхає*; рос.: *и был таков* – укр.: *тільки його й бачили; шукай вітру в полі*; рос.: *было да сплыло* – укр.: *було та й загуло; що було, те за водою пішло; було діло, та*

полетіло; був мед та гості поїли; димом догори пішло). При перекладі художнього тексту слід дотримуватись відповідного розміру, ритму, стилю. Всі відхилення не повинні завдавати шкоди змістові оригіналу та його художнім якостям. Потрібно, щоб студенти знали кращих перекладачів російської художньої літератури на українську мову. Талановитими, високохудожніми є переклади творів М.Тихонова М.Бажаном, поезій М.Ісаковського – А.Малишком, лірики В.Маяковського – Є.Дроб'язком, Л.Толстого – О.Кудзічем, творчості багатьох поетів братніх літератур – П.Тичиною та М.Рильським.

Для самостійного перекладу художнього тексту з російської мови на українську слід добирати уривки з творів, виданих обома мовами. Доцільно зіставити, наприклад, опис Дніпра в „Страшной мести” Гоголя [1, с.158]:

Чуден Днепр при тихой погоде, когда вольно и плавно мчит сквозь леса и горы полные воды свои. Ни зашелхнет; ни прогремит. Глядишь, и не знаешь, идет или не идет его величавая ширина, и чудится, будто весь вылит он из стекла, и будто голубая зеркальная дорога, без меры в ширину, без конца в длину, реет и вьется по зеленому миру. Любо тогда и жаркому солнцу оглядеться с вышины и погрузить лучи в холод стеклянных вод и прибрежным лесам ярко осветиться в водах. Зеленокудрявые, они топлятся вместе с полевыми цветами к водам и, наклонившись, глядят в них и не наглядятся, и не налюбуются светлым своим образом, и усмеваются к небу, и приветствуют его, кивая ветвями.

– і переклад його такий:

Чудовий Дніпро у тиху погоду, коли вільно і плавно мчить крізь ліси й гори повні води свої. Ані ворухнеться, ані прогрімить. Дивишся, і не знаєш, іде чи не йде його величина широчінь, і здається, неначе увесь він вилитий із скла і неначе блакитний дзеркальний шлях, без міри і в ширину, без кінця в довжину, пливе і в'ється по зеленому світу. Любо тоді і жаркому сонцю глянути з височини і опустити промені у холод скляних вод, і прибережним лісам яскраво відбитися у водах. Зеленокудрі, вони припали разом з польовими квітами до вод і, схилившись, дивляться у них і не надивляться, і не намилюються світлим образом своїм, і посміхаються до нього, і вітають його, киваючи гіллям.

Тут добре передано загальну піднесеність оригіналу, і закоханість письменника у рідну природу, і гоголівський гіперболізм, і досконалий ритмічний лад мови. М.Рильський, до речі, пропонував початок першого речення перекласти „Красен Дніпр у тиху погоду...”. На його думку, цими словами була б одержана ритміка оригіналу. А форму „Дніпр” уживав ще Т. Шевченко „Реве та стогне Дніпр широкий” [5, с. 3]. При перекладі фахівці користуються довідниковою літературою: перекладними, тлумачними і предметно-понятійними словниками, словниками синонімів, голосаріями та ін. Перекладають, як правило, цілі фрази, а не окремі слова, щоб не спотворити змісту думки.

Висновок.

Переклади разом з іншими видами мовностилістичних вправ допомагають реалізувати міжпредметні зв'язки, вчать свідомо користуватись словом, збагачують їх духовно, виховують почуття дружби між народами.

Література:

1. Гоголь Н. В. Вечера на хуторе близ Диканьки. Страшная месьть. – М.: Художественная литература, 1984. – 319 с.
2. Маяковский В.В. Избранные произведения. – М.: Художественная литература, 1982. – 557с.
3. Островский Н. А. Как закалялась сталь. – К.: Веселка, 1986. – 347с.
4. Рильський М. Т. Ясна зброя. – К.: Радянська школа, 1971. – 214с.
5. Шевченко Т. Г. Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1956. – 591с.

Поступила 30.08.2004 г.